

Farkas Erzsébet

Fiaim, hol vagytok?

(részletek egy naplóból)

Közreadja és a bevezetőt írta: Hódos Mária

Több mint négyszáz oldalnyi gépelt naplószerűség egy papírmappában, kétszáz oldal levelezés borítékokban és egy fényképalbum. Ennyi maradt meg, minden más elveszett, eltűnt...

Felbecsülhetetlenül értékes forrás, pontos dátumokkal, helyszínekkel és nevekkkel. A napló bejegyzései rendszeresen, az eseményekkel párhuzamosan íródtak. A naplóíró szemtanú hiteles, reális, ugyanakkor személyes képet ad egy zsidó kisközösség minden napjairól, az 1938 és 1942 közötti évek Magyarorszájáról. A napló oldalain megelevenedik a magyar zsidó kisember személyes története, végeláthatatlan küzdelmei, kiszolgáltatottsága. Sokunk története, s mint ilyen, a történelem talán legfontosabb összetevője, alkotóeleme.

A visszaemlékezésektől eltérően, ahol az elbeszélő már tudja, mi történt az általa leírt vagy elmondott történetek után, a napló írója nem tudja, mi fog történni, mert a jelenben ír. Mi, a mai olvasók szembesülünk reményeivel, amelyek megghiúsultak, feltételezéseivel, amelyek (ma már tudjuk) csupán illúziók voltak. Farkas Erzsébet a napló megírása után soha többé nem beszélt a vészkorszakról és az azt megelőző évekről. Halála előtt nem sokkal egyszer említette fiának, nem bánná, ha többen elolvashatnák feljegyzéseit, talán lenne értelme.

Holczter Rezsőné Farkas Erzsébet (1907–1991) 1938 őszén, ötéves kisláival leköltözött Békésre. Elvállalta a Goldberger Lajos, békési gyógyszerész által alapított zsidó fiú gyermekotthon vezetését.

Úgy érezte, hosszú távon megtalálta élethivatását. Békésre költözésekor Farkas Erzsébet nem tudott semmit sem a gyerekekről, sem a körülményekről, csak a feladatot ismerte. Minden más ismeretlen volt.

A napló írója nő, anya, pedagógus. Egyedi látásmódját, világfelfogását, nagyon komolyan vett elveit érvényesíteni szerette volna. Terveibe azonban lépten-nyomon beleszólt szűkebb és tágabb környezete és a történelem. Női szemszögből világítja meg küzdelmét a gyerekekért, az otthonért.

Erzsébet 1936 és 1938 között rendszeresen látogatta a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület szemináriumait.¹ Ott sajátította el a pedagógia legújabb elméleteit, modern eszmerendszerét, és ott tanulta meg a gyakorlati munkamódszereket, valamint azok alkalmazását.

¹ A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület rendelőintézetének keretei között szervezett szemináriumok, előadások és analitikusi ülések többségében az anya-gyermek kapcsolatok, viszonyok témakörében szerveződtek. Ebben a munkában vett részt Farkas Erzsébet, egyrészt mint hallgató, másrészt mint analizált anya.

zásának technikáit. Ott vált – kétéves tanulmányai során – a budapesti pszichoanalitikus iskola elkötelezett hívévé és követőjévé. Amikor Farkas Erzsébet elvállalta a békési munkát, segítséget kért analitikusától, dr. Lévy Lajosné Freund Katától. Megállapodásuk szerint Lévy Kata levelekben reagál, segít, ad tanácsot a Békésről érkező részletes beszámolóiban leírtakra.

A napló rendszeres írásának legfőbb indítéka a folyamatos konzultáció igénye volt. Lévy Kata, a konzulens e beszámolók segítségével kerülhetett közelebb a gyerekekhez, hiszen ő a fiúkat személyesen nem ismerte. Emellett leírva, elemelve az eseményeket, Erzsébet még közelebb juthatott a megoldásokhoz. Az írás folyamata újra átgondolást, önellenőrzést is jelenthetett számára. A rendszeres beszámoló, azaz a később naplóvá kerekedett szöveg, leírja a gyerekek és a nevelőnő lelki és fizikai állapotát, annak változásait, fejlődését, közösségük kialakulását, a szűkebb és tágabb környezetükben élőkhez való viszonyukat, helyüket a kisebb (zsidó) és a nagyobb helyi (békési) közösségekben.

Az első évben szinte naponta gépelt beszámolók részletesen leírják az ország különböző településeiről egy tető alá hozott, mai kifejezéssel élve, halmozottan hátrányos helyzetű, öt-nyolc éves fiúk mindennapjait, akik ráadásul még zsidók is. Verekedések, káromkodások, büntetések, jutalmak, házimunka, iskola, tanulás, háztartásvezetés, étkezések, játékok, és mindez a legnagyobb szegénység közepette. Szeretetre kiéhezett, vadóc kisfiúk – akiket az Országos Izraelita Patronázs Egyesület, különböző okokból² elszakított keresztény nevelőszüleitől, vagy már elfogadott menhelyi környezetüktől – küzdöttek egymással az új közösségekben betöltendő pozíciókért és a nevelőnő kizárólagos figyelméért, szeretetéért. A nevelőnő, Farkas Erzsébet ezekre a percnként történő újabb és újabb eseményekre anyai és pedagógiai meggyőződése szerint, kreatívan és következetesen reagált, mindig erősítve a gyermekek biztonságérzetét.

Sok volt az ellenség: az állami hivatalnokok és alattvalóik, az egyre agresszívabb antiszemita propaganda szószólói és követői. Sajnos, a zsidó hitközség és közössége is közömbösek voltak a gyermekotthon nehézségei iránt.

A napról napra, hónapról hónapra követhető gyermekotthoni mindennapokban sok volt a siker is, az apró örömök és a szeretet állandó jelenléte. Amikor a fiúk végre átérték, hogy biztonságos, őket szerető helyen vannak, egyre gyakrabban nyíltak meg, és mélyült el kapcsolatuk az otthon vezetőjével, Farkas Erzsébettel.

A napló egyedülálló pedagógiai „kísérlet” dokumentuma, amely a csodával határos módon megmaradt az utókor számára. Különleges értéke maga a „kísérlet” láthatóvá tétele, ahogy a családi gyermekotthon nevelője, Farkas Erzsébet a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület által szervezett szemináriumok elméleti kurzusának eszmerendszerét, módszertanát saját elgondolásai szerint átültette a gyakorlatba.

Következzen néhány részlet, amely időrendben, bár kontextusából kiragadva, megpróbál egy kis ízelítőt adni a napló hangulatából. Írója művelt, intelligens, több nyelven

2 Az Országos Izraelita Patronázs Egyesület (a Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely mellett) felügyeleti szerve és anyagi támogatója volt a gyermekotthonnak. 1937-től előtérbe került a Patronázs Egyesület részéről az az igény, hogy a menhelyi zsidó gyerekeket izraelita felekezethez tartozó család nevelje. A nagyobb, városi menhelyekről kikérték a zsidó gyerekeket, és pártfogók segítségével befogadó családokat toboroztak. A cél az volt, hogy a zsidótörvények okozta pesszimizmus és az egyre növekvő nyomorúság következtében szinte teljesen visszaszorult születések számát ellensúlyozva, a menhelyi gyerekeket megőrizték a felekezet kötelékében.

beszélő, kitűnő helyesírású, rendkívül színes és bátor egyéniség, ami, remélhetőleg, e rövid részletekből is kiderülhet az olvasó számára.

Hódos Mária

1938. október 10.

Reggel 4 órakor keltünk. Taxival mentünk ki a vonathoz, ami irtó nagy szenzáció volt. Öt órát utaztunk, Matyi élvezte, de folyton izgett-mozgott, összetaposta a padokat. Békéscsábon átszálltunk, aztán már csak tizenkét perc utunk volt, és szerencsésen megérkeztünk Békésre.

Itt várt a Gyógyszerész úr, akivel besétáltunk a városon keresztül a „házunkba”. Bérelt lakás, egy nagy udvarban, ahol nem szabad a gyerekeknek rumlizni, pedig a gyerekek irtó vadak. Nagyon el vannak kanászodva. Menhelyi gyerekek, akik annak előtte is menhelyből voltak kiadva családokhoz.

Matyi rögtön otthon találta magát. Kipakolta a játékait – ami fokozta a népszerűségét.

Ma zsidó ünnep van³, a gyerekek nem mentek iskolába, így együtt találtam az egész bandát.⁴ Egyelőre csak hat gyerek van, Matyi a hetedik, de nemsokára jönnek a többiek is.

A lakás két szobából és konyhából áll. Az egyik szoba az ebédlő, itt alszom én, a másik szobában alszanak a gyerekek. Kicsi faágyaik vannak. A ruháik a szegen lógnak. A berendezés egyelőre még hiányos, csak a legszükségesebb holmik vannak meg. A szobák nincsenek padozva, földesek, de különben nagyok, világosak és szellősek.

Már ebéd közben kezdett hozzám hízelegni a hatéves Tibi. Ebéd után odajött, és édesen csacsogott, átölelt. Lassanként mind jött. Feri tízéves, tanyán nevelkedett gyerek, ő a legtartózkodóbb. Ferit a nevelőszülei eddig katolikus hitben nevelték. Nemrég tudta csak meg, hogy zsidó, persze kétségbeesetten tiltakozott. Mikor először ment a zsidó templomba, levetette a sapkáját, keresztet vetett, és elkezdett kiabálni: „Én úgysem leszek zsidó, ha nagy leszek! Nem is igaz, hogy zsidó vagyok!” Nincs is körülmetélve. Törvénytelen gyerek, a szüleiről nem tud semmit. Viszont a nevelőanyját nagyon szereti, vágyik vissza hozzá.

Ebéd után elmentünk sétálni a ligetbe. Itt a srácok nagy hancúrozást rendeztek. Hagytam őket verekedni, bár nagyon kell rájuk vigyázni, mert nagyon vadak, durvák, nem nézik, hova ütnek. A liget felé menet a kis W. Tibi fogta az egyik kezemet. A másikra váltott kuncsaftok voltak, össze is verekedtek, hogy ki menjen a kezemnél. Egy percre Feri is megfogta a kezemet, de aztán észrevette magát, és elengedte. Este a Gyógyszerész úr imádkozott velük, és tanítja őket angolra, pár szót már tudnak.

Bemutatom a társaság többi tagját is. W. Tibinek van egy bátyja, Ervin, aki úgy védi a kicsit, hogy az már szinte gyanús, kissé alattomosnak látszik. Ő is

3 1938-ban október 10-ére esett Jom Kipur, ami a vallásos zsidók legfontosabb ünnepe, az engesztelés és a bűnbánat napja, egynapos böjttel.

4 Harmadik hete üzemel az otthon.

rögtön hozzám dörgölődött. Mind a két W. gyerek folyton árulkodik. Még egy testvérpár van, a K. Gyuri és Sanyi. Sanyi másodikos, hosszú, vékony gyerek, csendes és szófogadó, úgy látszik, kötelességtudó is. Gyuri sokkal élénkebb, ő első osztályos. Erős, értelmes fiú, és nagyon tud verekedni. Sanyi csak akkor verekszik, ha bántják, viszont cifrán káromkodik. Itt van végül a kis J. Tibor. Első elemista. Nagyon kedves, készséges kis kölyök, de tanulni nem szeret. Mikor először megsimogattam a fejét, nagyon boldog volt. Apró kis fogaival édesen vigyorgott. Erős, zömök kis kölyök, minden szolgálatra kapható, de szörnyen verekedős. Ő is falun nevelkedett, mint a W. gyerekek, akik öt évig Nagykátán voltak, ahol nagyon szerették őket. Fáj a szívük a nagykátai nevelőszülőkért. Ha levelet kapnak tőlük, bögnek.

Este, amikor lefekvésre került a sor, Matyinak nem tetszett, hogy én külön szobában fogok aludni. Zsuzsa, a szolgáló alszik bent a gyerekhálóban. Ő egy tizenéves kislány, aki mindent elvégez nálunk. Tud a gyerekek nyelvén beszélni, ami azt jelenti, hogy jól leszidja, sőt fakanállal meg is rakja őket.

A Jóni (két Tibor van, hát őt csak így hívják) meg Gyurka híres ágyba pisilők, vagy mint itt hívják őket, „a húgyosok”. Különösen Feri nem állhatja őket.

1938. október 11.

Ünnep van, ma sem mentek a gyerekek iskolába. Játsoztak, és átvettem velük a leckét. Egyikük sem tudja rendesen az anyagot. A két K. gyerek tud a legtöbbit, a stréber W. Ervin is valamit. A kis W. Tibor igyekszik, szorgalmas, de nem tud olvasni. Mindannyian késve kezdték az idei tanévet, most meg az ünnepek miatt nem tudnak haladni a többiekkel. Feri, dacára, hogy tízéves és harmadikos, úgyszólván a nevét sem tudja leírni. Az édes kis buta Jónika pedig még véletlenül sem ismeri fel a betűket.

A Gyógyszerész úr minden reggel és délben, néha este is lejön hozzájuk. A gyerekek mind neki szaladnak újságokkal, panaszokkal. Ő látja el azoknak a baját is, akik napközben rosszfát tettek a tűzre. Egy igazi apa gondosságával és szeretetével jár el.

Délután megint kimentünk a ligetbe, ami a Körös-parton van, egy kisebb füzes erdő, ahol jókat játszanak és verekszenek. Pillanatok alatt a legnagyobb gyűlölettel ütik és szidják egymást. Feri a legerősebb, így bíraskodni is akar. Ervin örökké morog azon, hogy amit ő kap, az mindig kisebb és kevesebb, mint a többié, és rettenetesen káromkodik. Feri is káromkodik, de úgy, mint a tanyán szoktak, Ervin pedig úgy, ahogy Angyalföldön. Matyi nagyon élvezi a gorombaságokat. Itt nem tilthatom meg, de hogy a többi is leszokjon róla, ahhoz sok időre lesz szükség.

Matyi egészen beleolvad a társaságba. Sokszor elfelejtem, hogy a saját gyereke. Együtt alszik, eszik, játszik, verekszik, gorombáskodik a többiekkel, ő is egy gyerek a sok közül. Bár sokszor akarja éreztetni a többiekkel, hogy különb. Nekem pedig fokozottabban kell vigyáznom, hogy Matyival ne tegyek kivételt, mert a többiek nagyon érzékenyen vigyáznak erre.

1938. október 15.

Janika délelőtt másfél órát ült az ölemben, míg teleírta nagy keservesen a palatábla két oldalát. Nehéz lesz beverni a buksijába az ábécét. Amikor tele volt írva a palatábla, rettenetesen boldog volt.

Tegnap és ma a csendőrök felénk jártak, beszéltek, hogy sok a panasz a gyerekekre. Rendetlenkednek, hangosak, állítólag bemennek a boltokba és lopkodnak. Megmagyaráztam ma a csendőrtisztnek, hogy ezek sem rosszabbak, mint a többi fiú, legfeljebb az feltűnőbb rajtuk, hogy egyszerre hét lárma jön ki a kapuból, máshonnan csak egy-kettő. Ezeknek a gyerekeknek hónapok kellene, míg összeszoknak és megszeliődülnek. Mert ők az ország minden tájáról jött, elhagyott kis csemeték.

Két gyerekekkel írtam levelet az írógépen. Az egy szenzáció! Ervin a néniének írt Pestre. Előbb lediktálta a sablont, aztán kért, hogy hagyjam őt írni. Elkezdte pöcögtetni, hogy „rosszul”. Mondom neki, hogy csak nyugodtan diktálja be úgy, mintha ő írná egyedül. Azt diktálta, hogy „rosszul érezzük itt magunkat, mert visszavágyunk Kátára”. Feri is hallgatta, és elkezdte nekem magyarázni: „Ha az ember valahol öt évig van, akkor mindig visszavágyik oda.” Mondom neki, hogy elhiszem én azt, hogy jó helye van itt. Feri hangosan gondolkodik, afféle paraszt módon. Azt motyogta: „Meg akartam én innét szökni, de nem akartam, hogy nekik ott kellemetlenségük legyen.” Aztán megkérdezte: „Mióta nem voltam én rossz?” Mondom, hogy fél órája. Evvel meg is volt elégedve.

Reggel Matyit megpofoztam, mert író rondákat mondott. Mikor ketten voltunk, szóltam neki, hogy ezt nem tűröm tőle. Kért, hogy adjak neki gorombáskodási fél órát, akkor ő napközben nem fog gorombáskodni. Belementem, két részletben, este és reggel negyedóra. Sok reményem nincs ehhez a módszerhez.

Ma kellett volna lesikálnom a társaságot, de el kellett mennem a templomba, esti prédikációra, ahol megismerkedtem a községbeli vezető zsidó hölgyekkel. Így a sikálás reggelre maradt. Nagyon nehéz őket tisztába rakni, mert a legtöbbször nincs még váltó fehérműje sem. Nekem feltétlen szándékom, ha egy kicsit megszeliődültek, nagyon vallásos szellemben nevelni. Ez egyébként a Gyógyszerész úr elgondolása is. Vallásos alatt nem csak a szertartásokat értem, hanem a komoly, mély hitet.

1938. október 16.

Kedves Kata néni!

Mellékelem a heti jelentést. De azt hiszem, hogy Matyi története evvel le is záródott, mert Matyi feloldódott a tömegben. Aránylag keveset szerepel a naplóban, mert a legkevésbé baj van vele. Viszont határozottan szemtelenebb lett. Valahogy az a benyomásom, hogy az egyéni felelősségérzete is egy kicsit feloldódott a tömegben. Nem olyan érzékeny avval szemben, hogy szeretem-e vagy sem. Nyugodtan kanászkodik, még ha nyakom verem érte is.

Valószínűleg érdekli Kata nénit az én életem is. Egészen egyszerű és történet nélküli. Remélhetőleg az is marad. Reggel fél 6-kor kelek, és este 9-10-ig nincs megállás.

Még rövid is a nap, de nem vagyok fáradt, jól bírom. A gazdálkodás jól megy. Sokkal többet értek a főzéshez, mint amennyit gondolni mertem volna. Meg vagyok győződve, hogy a srácok rövid időn belül a kezemben lesznek. Van itt olyan eset, amelyet mint pedagógusnak gyönyörűség volna rendbe hozni, de nincs arra idő, mert ennyi gyerek között a többinek kellene megsínyleni.

1938. november 2.

A tegnap érkezett nyalánkságokat közkinccsé teszem, mert minden étkezés után nyúznak érte a kölykök. Ma Tibi szinte követelte a csomagban érkezett fűgét. Magyarázom neki, hogy az nem köztulajdon, csak a csoki. A fűgét Matyinak küldte a nagymamája. Azt mondja Tibi: „De most mi is Erzszi néni fiai vagyunk és akkor nekünk is jár.” Hallatlanul kedvesen tud beszélni ez a kis kölyök.

Mosás volt, és nem volt ruhaszárító kötelünk. Amíg 20 percre elmentem vásárolni, kijött a tisztiorvos, és mindent kifogásolt: a tisztaságot, a berendezést, a klozetot, a gyerekeket. Éppen mosás volt, ami nem a legszebben mutatja meg a konyhát.

Tény az, hogy a lakás sok kívánnivalót hagy hátra. Maga a berendezés is primitív, a gyerekeknek nincs szekrényük, a falon lógnak a ruhák. Mindenképpen a legrosszabbkor jött a vizsgálat.

1938. november 13.

Tegnap estefelé csak a kicsik voltak itthon. Kukoricát hántottunk, egyszer csak megszólal Matyi: „Gyerekek, ma ki ellen leszünk?”

Délután vendégünk jött Békéscsabáról, az ottani Patronázsból, Gábor néni.

Hozott bélyegeket és bélyeggyűjtő lapokat. Összeraktuk Matyi bélyegállományaival, és lefektettük a kollektív bélyeggyűjtés alapjait. Segítettek szortírozni, ami jó lesz, alkalom nyílik érdeklődésre, különösen földrajzi alapon.

Gyógyszerész kérdezte a fiúkat, mik akarnak lenni. Józsi orvos, „hogy engem is Gyógyszerész bácsinak hívjanak, és ketten leszünk Gyógyszerész bácsik”. Tibi és Ervin géplakatos, a régi nevelőapjuk után, Feri kovács, Gyurka vonatvezető, Sanyi nem nyilatkozott. Matyi elektromos ember. Kérdi a Gyógyszerész úr, hogy az mi, mire Matyi: hát úgy, mint apám, az Elektromos Műveknél leszek pénzbeszedő.

1938. november 28.

Bandi disznóságokat beszélt. Csúnyán néztem rá. Azt mondja: „Erzsike néni, csak két disznóságot engedjen, akkor estig nem fogok többet.” Megengedtem. Én nem mondom, hogy estig nem volt több, de mérsékelten. Persze a másik négy is kért két disznóságot. Ők is megkapták, mert nálunk kivétel nincs.

1938. november 30.

Kedves Kata néni!

Nagy örömmel vettem levelét, ami egyáltalán nem lesújtó, hanem olyan „Kata néni”. Annál is inkább nagyon örültem a levélnek, mert arra gondoltam – ne tessék haragudni érte –, hogy Kata néni unja ezt az egész históriát.

A gyerekek körülálltak, mikor Kata néni levele jött, és nyaggattak, hogy mit írt.

Mondtam nekik, hogy én Kata néninek megírom az összes viselt dolgaikat. Ervin nagyon szégyenlősen nézett rám. Ferinek nem tetszett sehogy sem. Gyurka nagyon örült neki, a többi pedig feszengett.

Nagy örömmel jelentem Kata néninek, a helyzet nagyon megjavult. Ebben nagy része van annak, hogy az új szolgáló egy velem egyidős asszony, a Bözsi. Másrészt pedig lassan-lassan sikerül megtalálni az utat a gyerekekhez. Mondhatom, hogy ma már mindegyik a kezemben van. Amióta Bözsi itt van, a főzőkanál nyugalomba vonult. Nem mondom, hogy egy-egy nyakleves nem csúszik el, de általában nincsen szükség rá. Bözsi komolyan, rendesen, szépen beszél velük, nem hecceli egymás ellen őket, és ami fő, rendesen elvégzi a dolgát, gyakran ő főz is meg, ami által nekem jut több időm, hogy velük foglalkozzak. Már külsőleg is sokkal rendesebben néz ki minden: a lakás, a gyerekek. Különösen az apró népség az, akivel helyben vagyok. Jót mosolyogtam azon, hogy Kata néni azt képzei, hogy mostohaanyjuk vagyok (inklusive Mátyás). Édes gyerekeim ők mindnyájan, és ezt érzik is. Matyi joggal tehetne nekem szemrehányást, mert őt sem érzem edesebb gyermekemnek. Miután neki mégiscsak kell engedményt adni, kineveztem őt főgyerekemnek. Ma az utcán mentünk és mondom neki, hogy gyere már főgyerekem. Azt mondja nekem: „Ne mondd azt nekem az utcán, hogy főgyerekem!” Miért nem, hát azt mondom, hogy algyerekem? „Nem, mondd azt, hogy kisfiam, nem muszáj azt mindenkinek tudni, hogy van más gyereked is.”

1938. december 10.

Elmentem egy helyre, ahol papucsokat horgolnak. Szeretném, ha a gyerekek horgolnának.

70 fillért kapnának egy pár meghorgolásáért. Ha csak egy párat készítenének egy héten, akkor is lenne legalább egy pár fillérjük, amiből a rendkívüli kiadásokat (füzet, toll stb.), esetleg rendesebb ruhát fedezhetnek. A fiúk benne lennének. Feri kijelentette, szigorúan külön számlára hajlandó dolgozni. Nekem jó segítség lenne ez a munka a nevelésben. Egyrészt megbecsülnék a munkát, másrészt jobban megbecsülnék a használati tárgyakat, mert az ő pénzükből csináltatnánk meg.

Ma kapták a gyerekek a téli ruhát. Bözsi ment el érte a Városházára Sanyival és Ferivel. Felpробálták este az új ruhát. Szörnyen néznek ki benne. Mindegyiken van igazítanivaló, de borzalmas csúnya, rosszul szabott ruhák. A Józsika szegény kis csapott vállain úgy áll az a kabát, mintha vasvillával öntötték volna rá. Kis leventesapkát is kaptak hozzá. Azért viszont Matyinak fáj a szíve, hogy ő nem kapott, mert az meg jól áll mindegyiknek.

Ma délelőtt megjelent két csendőr nálunk. Megnézték a lakást. Kikérdezték a gyerekeket: hogy hívják, mi akar lenni, mit esznek, hogy érzik itt magukat.

A csendőrök nagyon csodálkoztak, hogy igen jókedvűek a fiúk. Aztán megkérdeztem, hogy mi járatban vannak itt. Megnézni, hogy tisztán vannak-e tartva a gyerekek – mondták. Éppen libát kopasztottam, ami valószínűleg nagyon csiklandozta az orrukát. Az iránt is érdeklődtek, hogy ki fizet a gyerekekért. Érthetetlen, hogy mi közük ehhez.

1939. január 5.

Kedves Kata néni!

A főbírói ügyben még sok változás nincs. A csabai menhely igazgatója pedig hivatalosan értesített minket, hogy megkeresésünket átadta a felettes hatóságnak, ami a minisztérium. Közben kint volt a tisztiorvos, aki az üzenetet hozta a főbírótól. Megint mondta Gyógyszerész úrnak, hogy ha akármire kerül sor, ő letagadja a küldetését, és mindent letagad. Ez alkalommal kifogásolta a héber ábécét a falon és a kóser kosztot. „Mert nem akarnak a zsidók asszimilálódni.” Szóval ezek a jelentések nem biztatók ránk nézve.

Bár érzelmileg még nem intéztem el magamban, hogy az otthon feloszlik, értelmileg mégis tudomásul kell vennem.

1939. január 6.

Matyival ketten voltunk odahaza. Kértem tőle, tudja-e, hogy most nehéz idők jönnek ránk? „Tudom, a zsidókérdés miatt.” Úgy van, nem is tudom, mit fogunk csinálni. „Legjobb volna elmenni olyan országba, ahol nem üldözik a zsidókat.”

De az nem olyan könnyű ügy. „Ha már tanulunk angolul, akkor menjünk Angolországba.” Hát, tényleg az az egyetlen hely, ahová elmehetnénk, de csak cselédnek. Matyi ezen csendesesen nevetett.

1939. január 21.

Gyógyszerész úr kapott ma egy idézést kihágás ügyben. A tisztiorvos tette ellenünk a feljelentést, még nem tudjuk, miért. Baán kisasszonynak említettem, aki azt kérdi, hogy vajon nem azért, mert én angol tanfolyamot tartok az otthonban.

Ha nem is azért, de érdekes, hogy milyen pontosan vannak informálva minden ténykedésünkről.

1939. március 19.

Délben a gyerekek arról beszélgettek, hogy az utcán egy csapat gyerek zsidózott. Erre kisütötték, hogy nem jó zsidónak lenni. Matyi azt mondja nekem: „Én nem keresztelkednék ki semmi pénzért, ha már zsidónak születtem, maradjak is zsidó.” Cigus mesélte, az apja ki akarta őt keresztelni, hogy könnyebben megéljen. Nagy Bandi anyja arra számított, ha 7 éves lesz, akkor vele együtt áttér. Valószínűleg ezért nem metéltette körül a gyereket.

Matyi éjjel-nappal szidja azt, aki a kóserságot kitalálta. Tegnap dugtam neki egy kis szalonnát, amiért nagyon boldog volt, de kolbászra áhítozik, amivel nem szolgálhattam.

1939. május 9.

Nagy Tibi odasúgta, hogy szeretne nekem valamit mondani, de fél, hogy ha Bözsi néni megtudja, akkor kikap. Nagy nehezen elmesélte, hogy mikor én Pesten voltam, Bözsi azt kérdezte tőlük, ki szereti őt, és mind jelentkezett. Aztán azt kérdezte, ki szereti Erzsí nénit, mire csak nagy Tibi, a két K. és Józsi szólt. Józsi sírt is, nagy Tibi pedig – állítólag – azt mondta, sokkal jobban szereti az Erzsí nénit, mert ő sokkal többet vesződik velük. Bözsi erre azt mondta, hogy ha meg meri nekem mondani, akkor úgy elveri, hogy vége lesz. Nagyon kért Tibi, hogy el ne áruljam. Valószínűleg ezek a kérdések alapozták meg azt a hidegséget, amivel engem akkor fogadtak.

Sanyi derekasan dolgozik a kertben, mondom neki, hogy belőled ügyes mes-terember és földművelő is lehet. De ő csakis bohóc akar lenni. Ki fogja festeni az arcát, álarcot fog felvenni és tarka ruhában fog ugrálni a közönség előtt, azok meg úgy fognak röhögni, hogy majd megpukkadnak. Ez Sanyi régi kedvenc ötlete, rendszeresen mulattatja is a srácokat.

Józsinak ma van a születésnapja. Vettem a piacon cseresznyét mutatóba (össze- sen 15 szemet), abból hármat kapott a születésnapos Józsi. Ő persze nagyon meg volt hatva, eddig sohasem volt megünnepelve a születésnapja.

1939. május 22.

A Patronázs felkért, írjunk beszámolót az együtt eltöltött nyolc hónapról. Gyógyszerész úr bele akarta írni, hogy nincs megelégedve a gyerekek előrehala- dásával, azt hiszi, bennünk van a hiba, mert sokkal többet lehetne kihozni belőlük. Prima a gyerekanyag, csak ki kell aknázni. Ő persze nem látja a küzdelmemet a napi leckével, közben a sok háztartási és varrási munka (például, amikor 25–30 gombot kell fölvarnom). Persze mindegyik szívesen tanul, ha ott ülök mellet- te, de addig a többi meglóg. Nem tud belenyugodni Gyógyszerész úr, hogy nincsenek még fényes eredmények, „hiszen már 8 hónapja vagyunk együtt”. A beszámolóba nem engedtem belevenni azt, hogy magunkat hibáztatjuk. Az kel- lene még a Patronázsnak! Mikor a nagyok tanulásáról volt szó, bele akartam venni, hogy a tanítójuk nem tanítja, nem szoktatja kötelességre őket (igaz, 77-en vannak egy osztályban). Ezt meg ő nem engedte belevenni, nehogy a tanító fülébe jusson.

1939. június 17.

Gyógyszerész úrral mindennap van vitánk. Az utcára nem engedem ki őket egyedül játszani, pláne a Körös-partra. Az udvaron közönséges fekete föld van, ők arra vizet szoktak húzni, és abban lucskolnak. Igaz, piszkosak, sárosak lesz- nek, de hát valamit csak kell nekik is játszani. A sár nagyon nekik való! Persze

kétszer-háromszor küldöm vissza őket, amíg egyszer rendesre mosdanak. Azt mondja Gyógyszerész úr, játsszanak az asztalnál. Hogy lehetne 10 eleven fiút egész nap az asztalnál tartani? Kérem Gyógyszerész urat, hozasson egy kocsi homokot, és abban nem lesznek koszosak. Az pénzbe kerül, más szegény gyerekeknek sem hozatnak homokot – válaszolja. Az a bajunk, hogy a pénzünk szegényemberes, de az igények úriak.

1939. június 21.

Kedves Kata néni!

Nagyon fáj a szívem, mert tudom, hogy ilyen testhez álló munkát többet nem találok, de ilyen kemény fizikai és szellemi munka mellett, ilyen nagy felelősség mellett én nem vállalhatok ilyen piszkos harcokat. Ha az én munkámba mindenki beleszólhat – Gyógyszerész úr megadja a módját –, akkor nincs értelme, hogy folytassam és vállaljam azt a nagy felelősséget. Ezt a munkát havi 20 pengőért csak hittel és lelkesedéssel lehet végezni. A hitem és a lelkesedésem pedig kimúlt. Háromnegyed év óta, most veszem észre, hogy minden kulturális és társas igénytől tökéletesen el vagyok zárva.

1939. július 25.

Vasárnap hat gyerek kint volt a tanyán, Cigust nem engedtem ki, mert vendégek voltak, és féltém, hogy bemond valamit. Otthon egész nap verekedett és disznólkodott. Félrehívtam Cigust, és mondom neki, hogy mikor Matyi kicsi volt és rosszkodott, akkor az ölembe ültettem, megsimogattam, és megkérdeztem, hogy miért fáj a szíve. Akkor ő megmondta, és már nem is fáj a szíve, és nem kellett rossznak lennie. Te is a kisfiám vagy, téged is megsimogatlak, és te is mondd meg, hogy miért haragszol anyukádra, aki pedig nagyon jó anyuka. Cigus minden ellenkezés nélkül odaült az ölembe, átölelt: „azért haragszom, mert nem küldte el a csomagban a kis dobot és a kis ostort”. Mondom, ezért nem kell haragudni, mert anyuka azt írta, ha majd jön a filléres vonat, akkor személyesen fogja lehozni. „De az mikor jön, meg miért nem jön anyuka a másik vonattal?” Azért, mert a másik vonatnak az útiköltsége 17 pengő, és a te apukád talán két hét alatt keres a gyárban annyit, de abból lakásra meg kosztra kell költeni, és nem tud anyuka olyan rengeteg pénzt megtakarítani. Ha jönne filléres vonat, akkor csak 4-5 pengő, annyi pénzt anyuka akárhonnan is szerezne, és futna hozzád. Aztán elkezdett mesélni az anyjáról és apjáról és persze kiderült, mennyire szereti az anyját. Aztán megírtuk a levelet anyjának, olyan igazi kis Cigus-féle levelet. Azóta Cigus nyugodt, naponta még 10 gorombaságot sem mond, alig verekszik.

1939. szeptember 30.

Jom Kipur előtt való este elmentem velük a templomba, és felülről néztem őket: Matyi sürgősen elaludt, alig tudták felébreszteni. Cigus és Józsi verekedtek, egyik-másik kiszaladgált a padból, kimentek pisilni, amúgy csöndesek voltak.

Gyógyszerész úr eljött értünk, és családi karavánként értünk haza, meleg családi hangulatban.

Lakásunk nincs. Hetek óta keresgélünk mindnyájan, már a srácok is bekapcsolódtak, lelkesen figyelik a kiírásokat, érdeklődnek mindenfelé, de hiába. Most már lehetetlen lesz lakást találni, mert három napja folyton jönnek a katonák. Körülbelül 2 ezred van már itt, és ezeket szállásolják el minden üres zugba. Gyógyszerész úr ötlete, hogy valahonnan kerít kölcsönpénzt és vesz egy házat. De legjobban építkezni szeretnénk tavasszal a tanyára.

600–700 pengőből kijönne ott az építkezés, és megvolna minden kényelmünk, még fürdőszoba is lehetne. A srácok mind benne volnának. Iskola 400–500 méterre van a tanyától.

Holnapra, október elsejére szól a felmondásunk, és sehol semmi lakás.

1939. november 8. szerda

(...) Mert Baán kisasszonyoknak, Varsányiknak és hasonló hivatalos személyeknek nem lehet azt megmagyarázni, hogy idővel majd megnyugszik a gyerek, és ha a környezetétől nem hallja, ő is elhagyja a káromkodást. Nekik elég, ha meghallják egyszer, és már kész a nagy ítélet, hogy én tanítom őket a káromkodásokra. A srácoknak nem lehet engedményt tenni, mert a napi öt csúnya nem vált be, attól ők még nyugodtan gorombáskodtak tovább, egész nap, persze nekem nem muszáj mindent meghallani. De ha már meg kell hallani, akkor letérdeltetem. Énnekem nem meggyőződés, hogy másképp ezen nem lehetne segíteni, de nincs rá idő és mód, és ezért kell erőszakos utakat használni. Sokszor mondom nekik, ha ti nekem többet segítenétek, akkor én hamarabb végeznék a munkákkal, és több időm volna hozzátok. Akkor ők igyekeznek segíteni, és némelykor sikerül is egy kis plusz időt számukra szerezni. Különösen Feri igyekszik. Este, ha korán fekszenek le, akkor egy fél órát mesélek vagy felolvasok. Ennek meg Sanyi örül a legjobban, mert az ő ágyán szoktam ülni. Sokszor sugárzik róluk a melegség, amint körülvesznek, és akkor érzem, hogy hiába gáncsolnak, kritizálnak, kifogásolnak az otthon körül sok mindent, mégis a lehető legjobban csinálom. Együtt van a család. Egy évvel ezelőtt nem hittem volna, hogy avval a kis vad csordával eljutok idáig. Ez a melegség ad nekem erőt ahhoz a hónapok óta tartó, állati munkához, ahol reggeltől estig nincs egy pillanat megállásom, ahol rendszerint 2-3 ember munkáját végzem el. De elvégzem. Minden emberemnek megvan a tisztességes étele, tiszta, foltozott ruhája, és még, ha ritkán is, de játszom, beszélgetek és tanulok velük.

1940. január 17.

Fürdés után a srácok 20–20 körmét vágom. Gyuri nem akarja megengedni, ő maga vágja, de a jobb kezéről nem tudta levágni, azt (mint mindig) nagy félve megengedte nekem. Gyuri már két hete pályázik a huszárjára, amit még az őszen „elutaztattam”. Persze már rég felfedezte, hogy a huszár, az én szekrényembe utazott, de szegénykém eddig nem tudta elérni, hogy egymás után 3 napig ne

pisiljen be. Múltkor már volt két napja, kérte a huszárt mondtam, hogy másnap reggel megkapja, ha száraz lesz, hát már addigra bepisilt. Ma végre megkapta. Olyan boldog volt a huszárával, hogy körültáncolta vele a szobát.

Gyógyszerész úrral van egy vitám már napok óta. Mostanában gyakran lejön korán reggel, és azt kívánja, hogy a srácok reggel derékig mosakodjanak. Este köteles mindenki derékig meleg vízben megmosdani a felügyeletem mellett. Este a hálószoba meleg, és meleg vizet is tudok készíteni, és tisztán kerülnek az ágyba. Reggel csak arcot, kezet kell mosni, mert legalább 3 órai tüzelés kell, hogy egy kissé bemelegedjen a szoba. A reggeli mosakodást derékig, tavasszal lehet elkezdeni, de nem a legcsikorgóbb télben. Nem akarom, hogy átfázva induljanak neki a több mint egy kilométeres útnak. Reggel sokszor -25 fok hideg van.

1940. február 16.

Hamarosan háború lesz, nem fogunk cselédet kapni, akkor aztán mi magunk fogunk elvégezni minden munkát, és jobb, ha már most beletanulunk – erről beszélgettünk a srácokkal.

A szerdai hatalmas havat mind a fiúk takarították el, vizet hoztak versenyezve kék pontért.

A kék pontok ellensúlyozzák a – csekély számú – fekete pontot. Kérdezték, mit fog kapni, akinek a legtöbb kék pontja lesz. Valószínűleg a Gyógyszerész bácsi által hozott dobozokat. Úgy látszik, az ellenérték megfelel, de úgy érzem, nemcsak az ellenérték kedvéért keresik a kék pontokat, hanem *l'art pour l'art* is.

Estére már minden srác köhögött. Kijött Baán doktor, és már a gyógyszert is hozta magával.

A hálóban hideg van, a kályha fával egyáltalán nem fűlik, szemet pedig nem lehet kapni Békésen már hetek óta. Tegnap hozattam egy mázsa fát, de nem tudják, mikor tudnak megint szállítani. Mindezek tetejébe tíz napig szénzünet lesz az iskolában, akkor aztán itt ugrál az egész banda, mind a nyakamon, az egyetlen szobában. Kint szörnyű hideg van, a hálószobát már nem tudjuk fűteni, a betegek is itt fekszenek. Hát még, ha majd fát sem kapunk!

1940. május 7.

Nehéz idők szakadtak ránk megint. A házat nem írták át, újra lakást kell keresni. Ez ideig nem sikerült, még megközelítően elfogadható házat sem találni. De a lakásügyön kívül újabb baj van. 1938 decemberében a menhelyigazgató erélyes kézzel véget vetett az itteni főbíró üldözésének, akinek szemet szúrt az otthon, és „nem tűrte a zsidó kölyköket a járása területén”. Most, ennek folytatásaképpen, valószínűleg valami telepfelügyelői gyűlés keretében tárgyalták a Goldberger gyermekotthon ügyét. Méghozzá a másfél évvel ezelőtti akták (orvosi vizsgálatok) alapján, valamint a régi háziasszonyunk vallomása alapján. Ő egy szenilis vénasszony, aki haragszik ránk, mert tavaly, mikor lakást kerestünk, többször

üzent nekünk, hogy kiadná a lakást szívesen, mert ő nagyon szeret bennünket. Most viszont azt mondta, hogy túrhetetlen rossz kölykök, akiket nem szabad együtt tartani. A gyűlés egyhangú szavazással elfogadta, hogy fel kell oszlatni az otthont. Egyedül Baán kisasszony védett bennünket, de őt erősen lehurrogták, sőt megfenyegették, hogy majd ő is megy a zsidó gyerekek után. Meg szégyellje magát, hogy védi a zsidókat. Hangoztatták, hogy nem túrnek zsidó Palesztinát itt az Alföldön. Szóvá tette a gyűlés, hogy Gyógyszerész úr azért vesz házat, mert ki akarja játszani a zsidótörvényt, azért takarózik a lelencgyerekekkel. A másodikosok pár napja mindig avval jönnek haza, hogy az a bűdös tangász⁵ mindig zsidózik. Ha ők tesznek valamit, mindjárt megveri őket, de ha más csinál sokkal nagyobb, azokat nem bántja.

1940. május 19.

Délután mentünk anyák napjára az iskolába, ott rendezték a harmadik és negyedik osztályét. Feri is szavalt. A tanító tartott egy rém ostoba beszédet. Azt fejtegette, hogy milyen jó egy édesanya, és akinek nincs édesanyja, abból sohasem lehet rendes ember, annak sohasem lehet szíve. Az összes srácaim ott voltak, de Ferit és Józsit legszívesebben eldugtam volna.

Feriéket küldtem a piacra. Gida bement egy csomó üzletbe, összevásárolt 20 kg sót, hogy bebiztosítsuk magunkat. Amit lehet, beszerzünk, bekészítünk, hogy ne legyünk élelem nélkül az esetleges nehezebb időkben. 2 mázsa búzát akartunk öröltetni – saját termést, de a kereskedőm, akinél be van raktározva, nem tudott adni egyelőre.

1940. július 15.

Kedves Kata néni!

Elkeseredett vitáim vannak Gyógyszerész úrral: vasárnap, amikor kijött a tanyára, elővette a gyerekeket héberezeni. Ezentúl, reggel és este imádkozniuk kell 6-7 imakönyvi oldal hébert. Nékem nem szólt, csak kérdőre vont, mikor látta az elmaradást. Akkor mondtam neki, hogy ennek semmi értelme sincs, ne terheljük a gyerekeket ilyesmivel. Ő hajthatatlan maradt, és büntetésekkel, verésekkel kényszerítette a gyerekeket a héberezésre. Tőlem rossz néven vette, de nem vállaltam a porkoláb szerepét. Ha elvileg és pedagógiaailag helyeselném is a dolgot, akkor sem volna időm napi 2-3 órás héberezésre. A szolgálónk, Erzsi nagyon igyekszik, rendes lány, de ha négy keze volna, akkor sem tudná ellátni egyedül a háztartást. Itt kint a tanyán sokkal több a dolog, mint bent. 90 darab jószágunk van. Az étkezéshez szükséges dolgokat nem a piacról hozzuk, hanem nagyobb részt magunk szedjük meg (zöldborsó, meggy, zöldbab stb.). A kenyérsütés is gond, mert kicsi a kemence, és 6 naponként kell sütni. Minden ízem tiltakozik az ellen, hogy héberolvasással gyötörjem a fiúkat jól megérdemelt szünidejük alatt. Ha Gyógyszerész úr vallásos lenne, ha a rituálé jelentene számára valamit, talán áldoznék

5 tanító

a szeszélyének. De neki a rituálé az otthonról hozott szép emlékeket jelenti, mást nem. Ez az újabb „vallásos” hullám alighanem a rabbitól indul ki, aki bejár hozzá a patikába és ellátja „nevelési tanácsokkal”. Az ő indoka: majdnem két éve együtt vagyunk, és nem haladtunk semmit, még imádkozni sem tudnak a fiúk. Persze tiltakoztam: lehet, hogy olyan dolgokat nem tudnak, amikkel reprezentálni lehet, de nekem sokkal többet jelent, hogy emberségben, jellemben, intelligenciában gyarapodtak. Kétségkívül becsületes Gyógyszerész úr elgondolása is, miszerint „nem tudhatjuk, meddig lehetünk együtt, tehát adjunk meg a fiúknak mindent, ami csak tőlünk kitelik”. De figyelembe kell vennünk a fiúk teherbíró képességét is.

1940. október 5.

A Patronázs elküldte a gyulai menhely igazgatójának levélmásolatát, ami-
ben kereken megírják, hogy fel akarják oszlatni az otthont. Külső körülmények
miatt. Most az otthonban csak 5 gyerek van, így elveszti a családi otthon jel-
legét, mert új gyerekek odaulolásáról szó sem lehet. Írtunk egy beadványt a
Belügyminisztériumba, és dr. Hepp Baján Ernő miniszteri tanácsosnak, az osztály vezetőjének. Ha lenne is eredménye a beadványnak, akkor más bajok végzik ki az otthont. Ugyanis Gyógyszerész urat kezdik ki a hatóságok személyében is meg a patikán keresztül is.

(...)

Esténként kukoricát morzsolunk, ők kérik, mert közben megy a дума. Ha hideg nap van, Erzsi begyűjt a kemencébe, odaülünk a bubus mellé, és úgy morzsolunk. A дума leginkább a zsidókérdés körül mozog. Beszélgetés közben elmondtam nekik, milyen veszély fenyegeti az otthont, egyrészt a patika eladásával kapcsolatban, másrészt a felosztatás miatt. Matyi és Gida tudtak a dologról, Feri nagyon elszomorodott: „én már nem tudnék más helyen megszokni”. Cigus ír akkor az anyjának, hogy vegye ki a menhelyből, mert ő máshová nem megy. Józsi elaludt, és nem szólt hozzá a dologhoz. Mondtam a srácoknak, hogy erről a dologról és minden zsidó dologról csak egymás között beszélhetünk. Ezt ők nagyon megértették. Szegény kis kölykeim! Nagyon nehéz az ő életük, és ki tudja, hogy mi vár még rájuk.

1940. november 6.

Hétfőn Gyógyszerész úr elment Marschall főbíróhoz. Ott feküdt a minisz-
térium felhívása véleményadásra. Ő kereken kijelentette, hogy nem tűri meg az otthont, mert van Békésen elég zsidó, még sok is. Sem a hivatalnak, sem a községnek nincs szüksége több zsidóra. Ezek után nem kétséges a kérvényünk sorsa.

A srácokra nagyon hat ez az újabb antiszemita hullám. Az utcán lezsidózzák és megverik őket, az iskolában is zsidóznak. Gidának a legnehezebb, ő egyetlen zsidó az osztályban, a tanítója meg nem törődik ezzel.

1940. december 25.

Nagyon félek a tüzelőhiánytól. A hálósobában csak szénnel lehet tüzelni. E héten még szereztünk valahonnan egy kis kovácsszenet drága pénzért, vacakot. Az ebédelőben a búbos kemencét szalmával fűtjük. Ilyen hideg időkben naponta kétszer kell befűteni, ami esetenként több mint egy óra munkát és szörnyű szemetet jelent. Főzéshez részben a tanyáról hozott rőzsét, részben kukoricacsutkát használunk, de ha nem akarom az egész délelőttöt a főzéssel és tüzeléssel eltölteni, akkor a faszénkályhán főzök meg. Ami gyors és jó – de nyáron, ugyanis a lakásban már kaptunk széngázmérgezést. Ha hoznak valahová szenet, rohannak a srácok szánkóval, kiskocsival, de rendszerint eltolják őket a nagyok.

1941. február 26.

Feri nagyon elkeseredetten jött haza leventéről, ahol most csak elméleti oktatás van. Bejött hozzájuk Hídvégi, Gida tanítója, aki leventeparancsnok, és előadást tartott arról, miért nem ajánlatos zsidónál vásárolni. Mert az csal, az elharácsolja a pénzt a szegény magyarok elől. Sorba kérdezett mindenkit, ki kinél vásárol. Feri azt mondta, hogy haza akar jönni. Biztattam, ha ilyen előfordul, nyugodtan álljon fel, és mondja meg, ő nem azért jön leventére, hogy itt zsidózást halljon, ami különben is tilos, mert a főhadnagy az év elején kijelentette, mindenféle politizálást szigorúan büntetni fog. Amennyire tudtam, vigasztaltam: nem fog ez már sokáig tartani, és megfizetnek majd az ilyen széltolóknak, mint a Hídvégi. Tibi kérdezte, vajon nem azért ad-e neki Hídvégi rosszabb jegyet és veri meg mindenért, mert zsidó. Nagyon is lehet – erősítettem meg –, de ő azért is mutassa meg, az egyetlen zsidó többet ér az osztályban, mint az ő derék keresztény gyerekei.

Nagy sakkcsatározások folynak. Cigány nagyszerű játékos. Minden lépést figyel, rögtön észrevesz minden veszélyt, nagyon jól kiszámít mindent. Direkt élvezet vele játszani. Tibi is elég jól játszik, ő hazardíroz itt is, néha egy kicsit csal.

Matyi, ha veszít, nem akar tovább játszani, de megértettem vele, hogy itt a fogások tanulása a fontos, nem a nyereség. Ferivel nem tud mozogni a bábukkal, pedig a lépéseket ismeri. Józsi a játékban is olyan gyámoltalan, mint az életben, pedig jól kibicel, csak a maga ügyét nem tudja pártfogolni.

1941. április 20., vasárnap

Csütörtök este utazott el Gyógyszerész úr, még délután küldött nekem egy cédulát, hogy a gyerekek okvetlenül menjenek el Széderre⁶, mert különben az otthon sírját ásom meg. Visszaírtam, hogy nem engedem el a gyerekeket, és nem vagyok hajlandó semmi raplis ötletnek eleget tenni. Nem csináljuk a

⁶ A Széder, Pészach estéjén, különleges rend szerinti vacsora a Hagada felolvasásával, amikor a zsidók az egyiptomi szolgaságból való szabadulásra emlékeznek.

gyerekekkel farizeus képpel ugyanazt, amit mások. Nem akarok, ha kívülről szélcsend van, mindig vele hadakozni. Arra vállalkoztam, hogy felnevelek egy pár proli gyereket, de arra nem, hogy az ő és társai szeszélyeit kiszolgáljam. Az pedig, hogy velem ásatja meg az otthon sírját, lehet egy hatásos lelkiismeret-takarítás, de terroreszköznek nem alkalmas. Hogy mennyire meggondolatlan és ostoba követelés volt ez a Széder-este, úgy a rabbi, mint Gyógyszerész úr részéről, mutatja az is, hogy április hatodika óta légvédelmi sötétítés van. Az utcák teljesen sötétek, az ablakok gondosan le vannak függönyözve. Ők el tudták képzelni, hogy én engedjem a sötét utcán ezeket a kis gyerekeket egyedül hazajönni?

Otthon szédereztünk. Vacsorára kakaót és macesztortát csináltam, gyertyát gyújtottam és a kölykeim áhítatosan zabáltak. Vacsora után elővettük a Hagadát⁷ és elkezdtünk olvasni, mégpedig magyarul, és sorban, versengve olvasták. Amit nem értettek, elmagyaráztam, elmeséltem, befejezéséért énekeltünk is. Nagyon élvezték.

1941. június 2.

Esténként palira fognak dumálni. Szombat és vasárnap este gyertyát gyújtottam savuot⁸ tiszteletére az ő szobájukban. Követelték, addig ott üljek, amíg elhamvad a gyertya. „Amíg a gyertya ég, addig együtt kell lenni a családnak” – mondták.

Ferkónak megmagyaráztam a bár micvóság⁹ jelentőségét: már ő is zsidó férfinak számít és lehetőleg a vallás parancsait meg kell tartania.

(...)

Egész héten nagy esők voltak és nagy a sár. Szerdán, bokán felül ért a víz az udvarban. Persze a derék férfiak gázoltak benne, sőt Mátyás úr bele is fürdött, a többiek meg utána. Egy jó ideig hagytam őket élvezkedni, aztán a teknőben lesikáltam a három legmocskosabbat (Matyi, Tibi, Jóska) és bedugtam az ágyba, hogy felmelegedjenek. Jóska tiltakozott az ágyba dugás ellen, de pár percen belül aludt, és vacsorázni sem volt hajlandó felkelni. Később mégis annyira kinyitotta a csipáját, hogy az ágyban megvacsorázott. Feri is meg akart fürdeni a pocsoltyában, de hivatkozva nagyfiúságára, nem engedtem. Nagyon elkeseredett ez a nagy kamasz. Mondtam neki, hogy nem egyeztethető össze, hogy nyakkendőt és derékszíjat igényel, és a sárban mászkál. Erre kijelentette, hogy tojik a nyakkendőre, inkább engedjem a sárban mászkálni. De nem voltam engedékeny. Ma azonban kérésére megengedtem, hogy kitakarítsa a rucák ólját. Na, ott is volt sár.

⁷ Hagada a zsidóság késő ókori szertartáskönyve, amely tartalmazza a Pészah, azaz a kovásztalan kenyér ünnepén tartott Széder-este rendjét.

⁸ Savuot, a hetek ünnepe, amikor megemlékeznek a Sínai-hegyi Tóra-adásról, illetve az első gyümölcsök áldozatáról.

⁹ A fiúk a vallás szerint akkor válnak nagykorúvá, amikor a zsidó naptár szerint betöltik tizenharmadik évüket.

1941. június 22.

Ma délután a srácoktól értesültem, hogy hajnalban kitört a német–oroszháború.

Kidobolták, hogy megint légvédelmi sötétítés lesz. Utálatos dolog, hogy emberek azon törnek az eszüket, mivel lehet másokat ezrivel gyilkolni: „Hát minek jöttünk a világra, ha így kell élni?” – mondja valamelyik.

1941. november 5.

Tegnap Ferinek leventenapja volt. Mikor elment, ájtott Kurtág Ervin, feldúlt képpel félrehív és mondja, hogy ma délelőtt a gimnáziumi leventeórán felolvasták Bartha hadügyminiszter rendeletét, miszerint a zsidók a leventében külön szakaszokba lesznek beosztva, nem szabad viselniük a levente címet és leventesapkát, de kötelesek viselni egy 6 cm széles sárga karszalagot. Nagyon odavolt a gyerek. Az édesanyja kórházban van egy kisebb műtéten, itt panaszkodta ki magát. Feri hazajött már 4 órakor, furcsa mosollyal az arcán. Leveszi a leventesapkát, forgatja a kezében, egyszer csak odavágja, és elkezd keservesen zokogni. Feri az utóbbi időben nagyon megszerette a leventét, mindig büszkén magyarázta, hogyan kell verni a díszlépéseket, büszke volt az oktató dicséreteire, szerette a leventesapkáját, mást nem is hordott, és most... A többi srácot is megrendítette a dolog. Különösen a sárga karszalag ellen keltek ki.

Cigus ma fekszik, tegnap az iskolában egy gyerek, aki mindig zsidózza Cigust, mindig elveszi az uzsonnakenyerét és üti, rúgja, úgy belerúgott a lábába, hogy feldagadt. Délután elviszem orvoshoz, majd Feri szállítja biciklin.

Egész héten nem tudtam tejet szerezni, rántott levest reggelizünk, ami magában nem volna baj, de erősen fogy az amúgy is kevés zsírom.

1941. december 12.

Egyik este nem fértek a bőrükbe. Már eloltottam náluk a villanyt, de folyton leugráltak az ágyról meztláb, egyik ágy a másik után szakadt le. Előbb beüzentem Zsuzsival, hogy szüntessék be az üzemet, aztán bekiabáltam, aztán kimásztam az ágyból, nyakon teremtettem kettőt, kiderült, hogy mind bűnös. Most, hogy látják, a naplót írom, szégyenkezve kérdezték, a verést is megírom-e. Szeretnék a naplót elolvasni. Majd 10 év múlva lehet róla szó, de micsoda csodálkozás lesz, hogy milyenek voltak!

(...)

A Chanuka¹⁰ okán el volt foglalva a péntek este is használt gyertyatartó fadarab. Szerettem volna Chanuka alkalmából egy pár rendes, péntek esti gyertyatartót, de egész Békésen nem találtam. Elővettem két kiszolgált tintásüveget, a belsejét kibéleltem alumíniummal, kívülről meg bevontam krepp-papírral.

¹⁰ A nyolc napos ünnep alatt a zsidó nép a Makkabeus szabadságharcban, a szíriai görögök felett aratott győzelemre emlékezik. A szabadságharc i. e. 165-ben a jeruzsálemi templom visszafoglalásával ért véget.

A színválasztásnál a srácok azt javasolták, hogy sárga papírral vonjam be, „mert mi azért is szeretjük a sárga színt”. Így is történt, a végén aranyzsinórral átkötöttem, srácaim nagy gyönyörűségére.

1942. január 14.

Gyógyszerész úr mutatott tegnap este két hivatalos írást. Az egyikben a főszolgabíró felhívja, hogy mutassa be magyar állampolgárságát sürgősen, mert különben lakhatási engedélyt kell váltania. Még folyamatban van az ügy, ez kerül nagyobb összegbe. A másik szerint kihágás miatt ítélik 20 pengőre vagy 4 napi elzárásra a tavalyi perből kifolyólag, mert tableta helyett port szolgáltatott ki (holott tablettát nem lehetett beszerezni sehol).

1942. január 27.

Gyógyszerész úr a héten inspekciós, de azért délben lejár, és a fiúk mindig befűzik egy-két sakkpartira. Mikor látják jönni az ablak alatt, már állítják a sakkbábukat. Engem is gyakran kapnak le egy sakkpartira. Különösen Cigus és Feri, akik nagyon jól játszanak. Most már Tibi is beállt. Jóska is szívesen jött sakkozni, de nagyon álmatagon játszik. Mondom is neki, hogy vele nem szeretek játszani, mert ő alszik. Tegnap aztán könyörgött, hogy jöjjenek velem, nem fog aludni. Tényleg nagyon jól játszott, egyszer sikerült is engem talán tíz lépésre bemattolni. Csuda boldog volt. Tibinek eleinte nem ment, de most már formában van. Matyit nagyon ritkán tudom rávenni, hogy sakkozni jöjjön. Ő nem biztos a dolgában, és fél a vereségtől. Egyáltalán, ő egy versenybe sem megy bele, ha nem biztos a nyeresben. Milyen boldogok tudnak lenni a csibészek, ha sikerül „lepikkantani” a királynőmet, vagy pláne bemattolni. Megfigyeltem a sakkozásnál, hogy a srácok előszeretettel sakkoznak velem. Itt a játék rendes izgalmán felül nagyobb izgalom az, hogy nyerjenek. Vagyis, hogy engem legyőzzenek. Mindig az az érzésem, hogy a férfiasságukat akarják érvényesíteni velem szemben. Ha győznek, mind győzelmi ordításba törnek ki, és mindig úgy érzem, hogy ünneplik az ő kan felsőbbségüket. Ha ellenben veszítenek (különösen Feri és Cigus), direkt szégyenlik magukat, hogy én legyőztem őket. Egymás között csak az ágyban szoktak sakkozni. Ugyanis most este egy kicsit meghosszabbították az időt. Egyszerűen nem alszanak el, hanem olvasnak és játszanak. Reggel kevésbé, mert gyalázatos hidegek vannak, és dacára a fűtésnek, reggelre farkasordító hideg van a lakásban. Minden reggel fájó szívvel kelnek ki az ágyból. Még a hét közepén megígérttem nekik, hogy vasárnap csinálunk egy görbe napot. Befűtünk reggel a hálóban, és délig ágyban maradhatnak. Mind nagyon örült neki, de természetesen Jóska a legjobban. Ágyban ugyan nem maradtak, mert társasjátékoztak, de délben keltek csak fel.

1942. február 14.

Múlt hét csütörtökön megkaptuk a menhelytől az értesítést, hogy az otthont egy belügyminiszteri rendelet értelmében megszüntetik, és megkeresték az Izraelita Patronázst a gyerekek elhelyezése végett. Gyógyszerész urat egészen

lesújtotta a dolog, szinte munkaképtelen. Igaz, hogy az állampolgársági ügye és az evvel kapcsolatos súlyos anyagi helyzete is gyöttri. Első véleménye neki is az volt, hogy nekünk tűnni kell Békésről. De most, hogy a csabai elutasítás megjött (naivul mindig azt gondolta, ha majd ő nem bírja, akad egy másik zsidó, aki folytatja), azon töri a fejét, hogyan lehetne együtt tartani a gyerekeket, dacára rossz anyagi helyzetének és a közigazgatási, politikai bajoknak.

Ma este utazik Gyógyszerész úr Pestre az állampolgársági ügyében, és megpróbál az otthon érdekében is lépéseket tenni. Nem hiszem, hogy sikeres lesz az útja, még ha sikerülne is a lehetetlen, az uralkodó ellenséget sikerülne is meggyőznie, nem fog tudni áttörni a zsidó bürokrácia kétségbeejtő hanyagságán és rosszindulatán.

Náluk a gyerek csak egy akta, amit el kell intézni, hogy tiszta legyen tőle az íróasztal. Ilyen hivatalnokoktól nem lehet várni, hogy a gyereket emberszempellel nézzék.

A gyerekek nem tudnak még a dolgról. Hit nélkül még mindig remélek valami csodát, talán nem kell őket szétszórni, és addig nem akarom őket izgatni. Bár sejthetnek valamit, különösen Matyin és Ferin érezni. Feri izgága és verekedős. Tegnap este, mikor Gyógyszerész úr is velünk vacsorázott, elkezdte szidni a főbírórt, de nem akart bővebb magyarázatot adni.

A Napló utolsó bejegyzésére 1942. február 16-án került sor. Utána az egész társaság felköltözött Budapestre, ahol egy kisebb otthon adott néhány hónapos haladékot a már összeszokott gyerekeknek. Mint később kiderült, ez egy életmentő utazás volt, hiszen a Békésen maradottakat deportálták. Alig néhányan éltek túl a vészkorszakot.
(Hódos Mária)